

DOBOS BARNA

A költők torkából kihalászott gramofon

Konkoly Dániel: A hang kísértetei

Az egymást érő technikai paradigmaváltások radikálisan alakítják át az emberi testről és tudatról vagy az ember és az állat kapcsolatáról folyó diskurzusokat. A 19. század második felében elinduló technológiai forradalom – nem várt módon – az emberi szubjektum integritását s ezzel együtt a hang és a hang forrásaként megjelölhető személy kapcsolatát is megbontotta, amire az e jelenséget megtapasztaló írók és költők izgalmas irodalmi válaszokat adtak. A bemutatandó monográfia szerzője, Konkoly Dániel arra vállalkozott, hogy feltárja, miként hatottak a hangot reprodukáló technikai eszközök – úgymint a fonográf és a gramofon, illetve a hangot a beszélőről térben leválasztó és közvetítő telefon, majd a rádió – a 20. század első harmadában a lírai hang alakulására. A szerző ezen új szempontrendszerrel érvényesítő elemzése mellett egy új irodalomtörténet felvázolására is alkalmasnak véli a technikai eszközök közvetlen vagy közvetett tapasztalatán nyugvó lírai szubjektum átalakulásának vizsgálatát, szerinte ugyanis a húszas évek avantgárd szövegei e megközelítés felől olvasva a késő modern személyiségfelfogása felé nyitnak: az avantgárd költők műveit átmeneti helyen kezeli a modern és a késő modern között, amely kapcsolat Konkoly meglátása szerint jóval organikusabb, mint ahogyan azt a korábbi irodalomtörténet láttatja. „A történeti avantgárdnak ez a teljesítménye, úgy tűnik, hidat képez a klasszikus modernség (a hang és a forrás egybetartozása) és a késő modernség (a nyelv vagy a hang függetlenedése a forrástól) hang-, illetve nyelvfelfogása között.” Az irodalomtörténeti pontosítás során Konkoly alapvetően a Hans-Robert Jauss meglátásaira építő Kulcsár Szabó Ernő munkásságából indult ki, korszakolását igyekszik tovább pontosítani. Az egyes szövegek immanens elemzése, költői teljesítményének kultúr- és irodalomtörténeti horizontokat is megnyitó olvasata szintén meghatározó részét képezi az adott fejezeteknek, amelyek során a szerző a *sound studies* legújabb eredményeit is figyelembe veszi. Így végül egy média-, technika- és ezek nyomán társadalom- és irodalomtörténeti alapokon nyugvó elemzéseket magában foglaló könyvet vehetünk kézbe.

A kötetben hét fejezeten keresztül járhatja be az olvasó a felvetett kérdések által kijelölt irodalomtörténeti utat: a kontextusteremtő elméleti bevezető után a második fejezet Kassák Lajos költészetének gépi hangszerek által felfokozott és a korai avantgárd törekvéseit ekképpen magába sűrítő oldalát mutatja be, a költő a performativitás poétikai-retorikai erejére építő sorainak értő elemzését olvashatjuk. A harmadik fejezetben a szerző Simon Jolán egyedi, a kortárs beszámolók alapján ismert és rekonstruálható előadásmódja kapcsán a *kísérteties* fogalmát és jelenségét vizsgálja az irodalmi szöveg hangzójává tételek, nem feledve, hogy a kiejtett szó a leírt szöveg mellett a költői produktum inherens médiuma és létmódja. Majd a negyedik fejezetben József Attila *Elégia* című versének elemzése során Konkoly a – Lőrincz Csongor által felismert – jelzőcserélgetésre (enallagé, hypallagé) épülő poétikai-retorikai eljárásnak a költői szubjektum és a táj kapcsolatára gyakorolt hatását tárja fel részletekbe menően. József Attila mellett Babits Mihály is kapott egy önálló fejezetet: a kötet a *Haláltánc* című versben a *danse macabre* magyar irodalomban is (például Arany János: *Hídavatás*) komoly hagyománnyal s így mintaadó szereppel bíró műfaja felől nézi meg a telefon és a haláltapasztalat, illetve a halál megszólításának mediatizált lehetőségeit. A két elemzés után a hatodik részben Konkoly a telefont és a rádiót vizsgálja a tárgyalt időszakban olyan költők műveiben, mint Déry Tibor, Kassák Lajos, Németh Andor, Juhász Gyula, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Tamkó Sirtó Károly, Balázs Béla, Illyés Gyula és Tóth Árpád. A könyv kitekintéssel zárul: a szerző az állatok poétikai szerepét vizsgálja, illetve az esetleges kapcsolódási pontokat a technikai paradigmaváltás nyomán megváltozott éntapasztalat lírai lecsapódása és az ember-állat viszony – biopoétikailag releváns – lírai jelenléte között.

Már e rövid összefoglalóból is kitűnik, hogy a szerző próbálta témáját a lehető legtöbb oldalról megvilágítani, az összefüggéseket a maguk komplexitásában feltárni és bemutatni. Könyve a kor-

szak – a hangot reprodukáló technikai újítások nyomán – átalakuló lírai szubjektumának tapasztalatát vizsgálja, azonban a kritika nem mehet el szó nélkül a kötet hiányosságai és pontatlanságai mellett sem.

A hét fejezetből álló könyv, bár többször is monográfiaként utal magára, inkább mutatja tematikusan szorosan kapcsolódó tanulmányok füzérét. Kassák Lajostól, József Attilától és Babits Mihálytól egy-egy szöveg, egy-egy sor képezi csupán az elemzések tárgyát, miközben a hatodik fejezetben az egyes költőket és műveiket jóval felületesebben, szinte csak illusztrációszerűen mutatja be. Ez még a kisebbik gond lenne, ám ha komolyan vesszük (s miért ne vennénk komolyan?), hogy a kötet a technikai eszközök lírára gyakorolt hatásáról fog szólni, a József Attila-verset elemző részt, valamint a kitekintésnek szánt utolsó fejezetet érdemes lett volna egyszerűen kihagyni a kötetből. A szerző is érezhette, hogy e két szöveg, mint egy-egy zárvány, nem kerül szerves kapcsolatba a többi fejezettel, s hogy komolyabban meg kellene indokolni a kötetbe történő felvételüket. Konkoly ugyanis arról próbálja meggyőzni olvasóit mindkét esetben, hogy mégis jó döntés volt e fejezeteket is beilleszteni: „A kérdésfeltevés [állatok a tárgyalt korszak magyar lírájában – D. B.] azért lehet indokolt, mert – mint azt a későbbiekben olvasható példák bizonyítani fogják – például Reiter Róbert költészetében olyan hangsúlyos helyeken, ahol Kassák Lajos költészetében valamilyen technikai eszköz szolgáltatja a példát, ott Reiternél az állat.” Másrészt, ha József Attila *Elégiájában* nincs se telefon, se gramofon, s bár elsődlegesen nem az irodalmi szövegek mimetikus oldala foglalkoztatja, a hiány önmagában beszédes. A szerző részletesen és kiválóan elemzi a lírai beszélő és a szubjektum közti törést, valamint a lírai hang és a táj közti viszony formálódását. Kifejezetten ügyes és intelligens módon veszi észre, hogy a szöveg deixiseit József Attila mennyire függetleníti egy referencializálható kontextustól, mégis – meglátásunk szerint – a fejezetet egy tanulmánykötetben vagy József Attila-monográfiában inkább el lehetne képzelni, mint ebben itt; eredetileg a Fodor Péter és Lapis József szerkesztésében megjelent *Nyugvó energia. Az Alföld Stúdió antológiája* című kötetben kapott helyet. Még akkor is, ha a kötet alcímében foglaltak („a lírai hang konstellációi”) megengednék, hogy ebbe az irányba is nyisson a szerző, a technikai eszközöket tárgyaló, egymással szorosabb viszonyban álló szövegek mellől továbbra is kilóg ez az elemzés.

A záró fejezet pedig még ennyire sem illik a könyvbe. Konkoly úgy érvel, hogy amikor az állatok testrészei (jelesül a kloáka) a teljes állattól különválasztva jelennek meg, akkor az állatok mechanikus szétszerelhetősége érhető tetten, s a mostanában divatos *bioautomata* kifejezésben rejlő energiákat próbálja mozgásba hozni; mintha a metonímia – klasszikus – rész-egész viszonyon alapuló trópusának újracsomagolása lenne e gesztus. A tanulmány a már így is igen változatos elméleti háttérrel bíró könyvet is fölöslegesen továbbterheli. A könyvben közölt tanulmányok egyenetlen képet mutatnak, amely nem vesz el egyenkénti értékükből; a Babits- és József Attila-versről írt fejezetek a könyv legerősebb szövegei, míg a záró fejezet azon túl, hogy nem illeszkedik a koncepcióba, belső gondokkal is bír, amelyekre még visszatérünk. A túlon túl részletes bevezető után az elemzések olykor nem szólnak akkorát, mint amekkorára a nyitó oldalakban leírtakból vártunk; Kassáktól rendre egy sort idéz újra és újra a szerző: „költők torkából horgásszátok hát ki a gramofonokat” (22. számozott költemény).

A záró fejezettől a könyv nyitó szövegéhez visszatérve szintén elmondható, hogy a kevesebb olykor több: a szerző egy olyan heterogén szellemi konstrukció közös olvasására hívja meg olvasóit, amelyben megtaláljuk a kortárs magyar *elmélészek* színe-javát, valamint a nemzetközi – filozófiai, technikatörténeti, médiaelméleti, kultúr- és irodalomtörténeti, valamint irodalomelméleti – diskurzusokat meghatározó szerzőket. Bár a „varietas delectat” elvével bárki egyetérthet, nem könnyű mederben tartani a mondanivalót, a szerző többet szeretett volna beletenni a *Bevezetésbe*, mint amennyit egy ilyen fejezet elbír. A majd ötvenoldalas bevezetőben két és fél oldalon összefoglalja, hogy az egyes fejezetek miről fognak szólni, az ezt megelőző több mint negyven oldalon keresztül pedig egy sűrű elméleti összegzést kapunk. A kultúrtörténeti és médiaelméleti szövegek ismertetése egy ilyen tárgyú könyv esetében kiemelt jelentőségű, ám a fejezet olykor egyszerűen csak parafrázeálja az egyes tanulmányokat, azok gondolatmenetébe pedig aránytalanul hosszan megy bele. A leírásokból olykor nem derül ki, meddig tartanak a szerző meglátásai, s mikortól olvashatjuk az egyes szövegek érveléseit (ebben a lábjegyzetek sem segítenek, mivel az idézett szövegek idézetei és példái Konkolytól egyenrangúvá válnak). Ennyi fontos szerző esetében egy névmutató és egy összefoglaló bibliográfia igen hasznos lett volna, megkönnyítendő a kötet használatát.

Emellett módszertanilag kifogásolható eljárásnak tekinthető, amikor egy korábban csak feltételezett állítását később már általánosan elfogadott tényként tálalja. Erre több példát is találni a könyvben, álljon itt most csak egy a harmadik fejezetből! A Simon Jolán előadó-műszenetének sajátosságaival számot vető részben azt olvashatjuk a kortárs beszámolókra alapozva (ugyanis egykorú hangfelvétel nem maradt fenn), hogy akár falzettnek is nevezhető fejhangon adta elő szavatait, a korabeli közönség nem kis meglepésére. Az érvelés szerint ez egyrészt egyedivé teszi az előadást, másrészt az előadóra jellemző hangszín redukálásával éppen e hatás ellen tartana. „A hangszín egyediségének így értett redukciója akár az elkövetkezendő években létrejövő szavalókórusok kapcsán is emlegetett kollektivitáskereső elözményének is tekinthető. Köztudott, hogy Simon Jolán nagy szerepet játszott a szavalókórus itthoni népszerűsítésében.” A szerző tehát visszamenőleg tesz állítást egy életrajzi tényre alapozva, amivel az olvasó egyetérthet vagy megkérdőjelezheti. Azonban a későbbiekben, amit korábban csak feltételezően fogalmazott meg az *akár* határozószóval és a *tekinthető* melléknévi igenév nyomatékos használatával, a szöveg már kész tényként idézi fel: „Más előadónál tehát a falzett nem a kollektivitás eszményével kapcsolódik össze, hanem a haladónak vagy valamiféle túlviláginak a hangjaként regisztrálható.” A falzett Simon Jolán esetében sem a „kollektivitás eszményével kapcsolódik össze”, esetleg kapcsolódhatna össze. Konkoly Dániel hasonlóan érvel Reiter szövegének elemzésekor is, mi több, Kassákot is megidézi, a saját olvasatát állítva ismét megkérdőjelezhetetlen státusba: „Ha Kassáknál a költők torkába épített gramofon az, ami eltávolítja a beszédet és így a nyelv feletti ellenőrzést a szubjektumtól, akkor Reiternél ezek különböző, emberi testbe implantált állapotok, illetve állati szervek.” Itt is érdemes lett volna pontosítani, hogy a gramofon Konkoly szerint távolítja el a beszédet és a nyelv feletti ellenőrzést a szubjektumtól, így ez csak egyike a lehetséges olvasatoknak.

A fentiekben túl olykor zavaró, hogy a könyvben indokolatlanul sokszor jelenik meg az antikvitás irodalmára, filozófiai iskoláira, a görög–római esztétikára történő hivatkozás, amely egy-egy utalás és lábjegyzet mellett olykor oldalakra rúgó gondolatmeneteket eredményez. Erre több példát is találni az egyes fejezetekben, a záró részben pedig kifejezetten gyakoriak lesznek az antik kitekintések. A szerző rövid biográfiájából, amelyet a könyv hátsó borítójára foglal magában, minden olvasó megtudhatja, hogy Konkoly Dániel Ovidius *Metamorphoses* (*Átváltozások*) című költeményével is foglalkozott, nem idegen tőle az antikvitás irodalma (kiváló tanulmányokat jelentetett meg többek között az Ókor folyóirat hasábjain), ám ettől függetlenül egy 20. század első harmadának magyar lírájával foglalkozó könyvben nem egyértelmű, hogy miért kellett ennyi teret engedni ennek a szintén ezer szálon futó diskurzusnak, ha nem egy recepcióesztétikai feldolgozást írt a szerző. Konkoly csak felvillantja ezeket az eszmefuttatásokat (olykor meglepően leegyszerűsített módon): egy antik szerzőt igen bajos elintézni egy lábjegyzettel, amikor könyvtárnyi szakirodalma van, ám ez még a kisebb gond lenne, ha a relevánsnak tekintett antik szövegek avantgárd alkotásokkal való kapcsolatát megalapozottabban dolgozta volna ki. Hogy Platón *Ión* című dialógusa, Horatius ódái vagy éppen Ovidius *Metamorphoses*ének – felettébb izgalmas, megismerésre és elemzésre méltó – epizódjai miért kerültek be az elemzésbe, kérdés marad, figyelembe véve továbbá azt is, hogy ezzel szemben a romantika mint előzmény és a késő modern mint a tárgyalt korszakban elinduló folyamatokat követő irodalomtörténeti szakasz meglepően kevés vagy éppen semennyi teret sem kapott a szövegben. Különösen zavaró, amikor a Horváth Márk, Lovász Ádám és Nemes Z. Márió jegyezte *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni* című kötettel polemizálva irányítja a szerzők figyelmét az antikvitás, pontosabban Ovidius *Metamorphoses* felé. „A szerzők példának hozták a popkultúra különböző jelenségeit, amelyek már évtizedek óta reflektálnak erre a problémára. Némileg azonban az időben távolabb kell keresni a téma gyökereit, hiszen az avantgárd irodalom vagy akár Ovidius *Metamorphoses* című műve is a poszthumán kérdéseit járja körül.” A kortárs klasszika-filológiai diskurzusban – üdvözlendő módon – valóban egyre többen kezdik a biopoétika és a poszthumán kérdések felől faggatni a görög–latin műveket, de Konkoly kijelentése így önmagában korrekcióra szorul. Olvashatjuk természetesen így is Ovidius művét, mivel a költemény témája éppen a rögzített határok elmosása, a folyamatos, lezáratlan átalakulás, ám ilyen egyértelműen állítani, hogy „a poszthumán kérdéseit járja körül”, nemcsak merész, de leegyszerűsítő is. Majd egy jegyzetben felidézi Pygmalion történetét a *Metamorphoses* X. könyvéből, amelyet szintén érdemes idézni: „A közismert Pygmalion-történetben a szóban forgó szobrász egy olyan alkotást hoz létre elefántcsontból, amely életre kel. Különös és keveset elemzett, hogy az életnagyságú

szobrot az alapanyag darabjainak mérete miatt apróbb részekből kell összeállítani. Így tulajdonképpen a poszthumanizmus és az *animal studies* által kritizált antropocentrizmus eltörléseként is fel fogható a szobor, mivel egy központ nélküli, csak egymás protéziseiből álló, az egységes egésznek csupán a látszatát keltő tárgy.” A szövegben természetesen ez az olvasat is benne lehet, mégis kevésbé érezzük valószínűnek. Sokkal izgalmasabb, hogy Ovidiusnál Pygmalion egy olyan szobrot alkot meg, amely szépségével felülmúlja a természet alkotta szépséget, a mimetikus viszony felborul: „Nagy művészettel készített szobrot eközben / hó elefántcsontból, amilyen szép nő a világra / nem születik sohasem [...]”, majd három sorral később ezt olvashatjuk: „művészet fedi el, hogy csak művészet” (X. 246–248., 252. – Devecseri Gábor fordítása). Ha Konkoly olyan fontosnak tartotta eddig tágítani a horizontot, az antikvitásból még számos érdekes lényt és történetet fel lehetett volna idézni, mivel Ovidius műve mellett máshol is megjelennek a gépek, a mechanikus lények (elég csak az *Iliászban* – XVIII. ének – a Héphaisztosz mellett serénykedő arany „robotokra” gondolni). A szövegben a Pygmalion-epizód felidézése nem vezet sehová, marad egyszerű kitekintés, a szerző sokrétű ismereteinek illusztrációja – a többi antik példához hasonlóan.

Konkoly Dániel munkája egy izgalmas kérdésfeltevésből kiinduló tudományos mű, amelyet ugyanakkor tovább kellett volna érlelni. A szerzőre a merész kísérletezés, az új irányzatokra való nyitottság jellemző, aminek a könyv is sokat köszönhet, a magyar irodalomtudomány egy – hiányosságai ellenére sem elhanyagolható – munkával lett gazdagabb. A fentebb jelzett egyenetlenségek, illetve az olykor széttartónak ható elméleti háttér ellenére a kérdésfeltevés újszerűsége üdvözlendő, új kutatási irányokat jelölhet ki, még akkor is, ha az avantgárd kapcsolatát a klasszikus modern és a késő modern szövegekkel érdemes lenne még tovább árnyalni. A könyv nagy erénye, hogy az avantgárd szerzőket és műveiket a kanonizált irodalomtörténeti pozíciójukból megpróbálta kimozdítani, miközben olyan szempontokat is figyelembe vett elemzése során, amelyek a szigorúan vett irodalmon túli területekről származnak. E sorok írója a jövőben szívesen olvasna még a záró fejezetben tárgyalt avantgárd szerzőkről. (FISZ, 2022)

